

Верховний
Суд

ВІДШКОДУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ, завданої державою

КРАВЧУК Володимир Миколайович

суддя Верховного Суду
доктор юридичних наук, професор

ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ

Стаття 56 Конституції України:

Кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень.

НАЦІОНАЛЬНИЙ СТАНДАРТ

Ст. 1173 ЦК:

1. Шкода, завдана фізичній або юридичній особі незаконними рішеннями, дією чи бездіяльністю органу державної влади, органу влади АРК або органу місцевого самоврядування при здійсненні ними своїх повноважень, відшкодовується державою, АРК або органом місцевого самоврядування незалежно від вини цих органів.

Ст. 1174 ЦК:

1. Шкода, завдана фізичній або юридичній особі незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю посадової або службової особи органу державної влади, органу влади АРК або органу місцевого самоврядування при здійсненні нею своїх повноважень, відшкодовується державою, АРК або органом місцевого самоврядування незалежно від вини цієї особи.

Ст. 1175 ЦК:

1. Шкода, завдана фізичній або юридичній особі в результаті прийняття органом державної влади, органом влади Автономної Республіки Крим або органом місцевого самоврядування нормативно-правового акта, що був визнаний незаконним і скасований, відшкодовується державою, Автономною Республікою Крим або органом місцевого самоврядування незалежно від вини посадових і службових осіб цих органів.

Ст. 1176 ЦК:

1. Шкода, завдана фізичній особі внаслідок її незаконного засудження, незаконного притягнення до кримінальної відповідальності, незаконного застосування запобіжного заходу, незаконного затримання, незаконного накладення адміністративного стягнення у вигляді арешту чи виправних робіт, відшкодовується державою у повному обсязі незалежно від вини посадових і службових осіб органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду.

Відшкодування шкоди, завданої контролюючим органом

21.3 ПКУ:

21.3. Шкода, завдана платнику податків неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю посадової або службової особи контролюючого органу, відшкодовується за рахунок коштів державного бюджету, передбачених для фінансування цього органу, незалежно від вини цієї особи.

Про Національну поліцію (19.3)

3. Держава відповідно до закону відшкодовує шкоду, завдану фізичній або юридичній особі рішеннями, дією чи бездіяльністю органу або підрозділу поліції, поліцейським під час здійснення ними своїх повноважень.

Митний кодекс (ст. 30.2)

Шкода, заподіяна особам та їх майну неправомірними рішеннями, діями або бездіяльністю органів доходів і зборів або їх посадових осіб чи інших працівників при виконанні ними своїх службових (трудових) обов'язків, відшкодовується цими органами, організаціями у порядку, визначеному законом.

ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ: функції

- Компенсаційна
- Сатисфакційна
- Каральна
- Профілактична

Моральна шкода:

- душевні страждання, які фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів (23.2.2) – для ФІЗОСІБ
- приниження честі, гідності а також ділової репутації фізичної або юридичної особи (23.2.4.) – для ВСІХ

УМОВИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

(1) протиправна поведінка

завжди констатується адмінсудом у разі задоволення позову

(2) вина: презумпція вини – 1166.2. ЦК

(3) шкода (майнова або моральна)

(4) причинний зв'язок

ПРЕЗУМПЦІЯ ШКОДИ

«Оскільки підставою виникнення обов'язку відшкодувати моральну шкоду є правопорушення, то *завжди є і моральні страждання з приводу порушення прав фізичної особи*».

(НПК ЦК України за ред. А.Г.Яреми, В.Я.Карабаня, В.В.Кривенка, В.Г.Ротаня. – К.: АСК. – 2004. - с. 161)

А щодо юридичної особи?

ПРЕЗУМПЦІЯ ШКОДИ

«Моральна шкода, як правило, супроводжує будь-яке порушення цивільного права чи охоронюваного законом інтересу.

Тому інколи (?) визнається, що факт заподіяння моральної шкоди не вимагає окремого доказування».

(Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар: У 2 ч. / За заг. ред Я.М. Шевченко. – К.: Концерн «Видавничий дім «ІН Юре», 2004. – Ч. 1 – С. 692 с. – С. 43)

МІЖНАРОДНИЙ СТАНДАРТ

- Порушення Конвенції – відшкодування грошима
- НЕМАЄ «НЕСКІДЛИВИХ» ПОРУШЕНЬ
- Адміністративний суд = ЄСПЛ в Україні

КРИТЕРІЇ ЄСПЛ: моральна шкода

- невизначеність ситуації з результатом кримінального провадження та його фінансових наслідків
- стурбованість і тривога через те, що ситуація триває довго
- негативний вплив на членів сім'ї
- психічне напруження
- глибоке відчуття несправедливості, викликане тривалим невиконанням судового рішення
- розчарування тощо

Чи можлива аналогія?

ЄСПЛ «Ю.М. Іванов проти України» (п. 65)

100. ... у випадках, коли йдеться про відшкодування матеріальної шкоди, національні суди мають явно кращі можливості визначити наявність такої шкоди та її розмір. Але інша ситуація - коли йдеться про моральну шкоду. Існує обґрунтована і водночас спростовна презумпція, що надмірно тривале провадження даватиме підстави для відшкодування моральної шкоди (*Скордіно*, пп. 203-204, та *Вассерман*, п. 50).

ЗАТРИМКА ВИКОНАННЯ

Суд вважає таку презумпцію особливо незаперечною у випадку надмірної затримки у виконанні державою винесеного проти неї судового рішення, враховуючи те, що недотримання державою свого зобов'язання з повернення боргу після того, як заявник, пройшовши через судовий процес, домогся успіху, неминуче викликатиме у нього почуття розпачу.

(там само)

ВІДШКОДУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ШКОДИ

- Адекватне відшкодування шкоди, зокрема й моральної, за порушення прав людини є одним із ефективних засобів юридичного захисту.
- Моральна шкода полягає у стражданні або приниженні, яких людина зазнала внаслідок протиправних дій.
- Страждання і приниження - емоції людини, змістом яких є біль, мука, тривога, страх, занепокоєння, стрес, розчарування, відчуття несправедливості, тривала невизначеність, інші негативні переживання.
 - *КАС ВС 10.04.2019, №464/3789/17.*

НЕВИКОНАННЯ РІШЕННЯ:

КАС ВС 27.11.2019, справа №750/6330/17

- 36. Відповідно до ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров`я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов`язком держави.
- 37. Неналежне виконання органами державної влади чи місцевого самоврядування своїх повноважень, що призвело до порушення прав людини, свідчить про невиконання державою в особі відповідного органу її головного обов`язку перед людиною – утверджувати та забезпечувати її права.

КАС ВС 27.11.2019, справа №750/6330/17

- 41. У справі "Юрій Миколайович Іванов проти України" (заява N40450/04, п. 64, від 15 жовтня 2009) Європейський суд з прав людини зазначив, що засіб юридичного захисту, якого вимагає стаття 13, має бути "ефективним" як з практичної, так і з правової точки зору, тобто таким, що або запобігає стверджуваному порушенню чи його повторенню в подальшому, або забезпечує адекватне відшкодування за те чи інше порушення, яке вже відбулося.
- 42. Отже, адекватне відшкодування шкоди, зокрема й моральної, за порушення прав людини є одним із ефективних засобів юридичного захисту. Сама лише констатація у судовому рішенні порушення прав позивача не завжди може бути достатньою для того, щоб захист міг вважатися ефективним. Особливо якщо позивач вважає, що шкоду йому заподіяно.

КАС ВС 27.11.2019, справа №750/6330/17

- **46.** Відсутність наслідків у вигляді розладів здоров'я внаслідок душевних страждань, психологічних переживань не свідчить про те, що позивач не зазнав страждань та приниження, а отже і не свідчить про те, що моральної шкоди не завдано.
- **47.** Суди встановили, що позивач двічі звертався з клопотання про надання дозволу на розробку проектів землеустрою щодо відведення земельних ділянок.
- **48....** позивач зазначав, що тривала боротьба на захист своїх прав виснажує його, викликає у нього психічне напруження у зв'язку з очікуванням рішення, викликає розчарування в діяльності народних обранців громади, що створює додаткове психічне напруження викликане дискримінацією під час розгляду його заяв порівняно з заявами інших громадян, які належно вирішувались.

КАС ВС 27.11.2019, справа №750/6330/17

- 49. У практиці Європейського Суду з прав людини порушення державою прав людини, що завдають психологічних страждань, розчарувань та незручностей зокрема через порушення принципу належного врядування, кваліфікуються як такі, що завдають моральної шкоди (див. наприклад, Рисовський проти України, № 29979, п. 86, 89, від 20 жовтня 2011, Антоненков та інші проти України, № 14183/02, п. 71, 22 листопада 2005).
- 50. Таким чином, психологічне напруження, розчарування та незручності, що виникли внаслідок порушення органом держави чи місцевого самоврядування прав людини, навіть якщо вони не потягли вагомих наслідків у вигляді погіршення здоров'я, можуть свідчити про заподіяння їй моральної шкоди.

ДОКАЗУВАННЯ

- 51. Виходячи із загальних засад доказування, у справах про відшкодування моральної шкоди, завданої органами державної влади та органами місцевого самоврядування, позивач повинен довести, які саме дії (рішення, бездіяльність) спричинили страждання чи приниження, яку саме шкоду вони заподіяли і який її розмір.
- 52. При цьому слід виходити з презумпції, що порушення прав людини з боку суб`єктів владних повноважень прямо суперечить їх головним конституційним обов`язкам (ст. 3. 19 Конституції України) і завжди викликає у людини негативні емоції.
- Проте, не всі негативні емоції досягають рівня страждання або приниження, які заподіюють моральну шкоду.

ДОКАЗУВАННЯ

- **54.** З огляду на характер правовідносин між людиною і державою (в особі органу державної влади чи органу місцевого самоврядування), з метою забезпечення реального та ефективного захисту прав людини, у справах адміністративного судочинства саме на суб`єкта владних повноважень-відповідача покладається тягар спростування факту заподіяння моральної шкоди та доведення неадекватності (нерозумність, несправедливість) її розміру, визначеного позивачем.

«МІНІМАЛЬНИЙ ПОРІГ» страждання

Переживання, хвилювання = страждання?

Страждання – це відчуття фізичного болю, глибоких душевних мук, а не будь-яка негативна емоція

РОЗМІР ВІДШКОДУВАННЯ

Доказування РОЗМІРУ моральної шкоди (ст. 23):

- (1) Характер правопорушення
- (2) Глибина фізичних та душевних страждань
- (3) Погіршення здібностей
- (4) Ступінь вини особи, яка завдала шкоди
- (5) Інші обставини, які мають істотне значення:

ХАРАКТЕР (?) ПРАВОПОРУШЕННЯ

Об'єкт порушення: різна «цінність» прав

Спосіб вчинення порушення: публічно

чи приватно

Чи може бути у порушення «характер?»

Глибина фізичних та душевних страждань

- негативний вплив на особистість
- зміна поведінки
- повторюваність
- інтенсивність (частота в часі)
- тривалість
- фізичні страждання = *біль, фізичні незручності (милиці, крапельниці...)*

ПОГІРШЕННЯ ЗДІБНОСТЕЙ

ЗДІБНОСТІ = МОЖЛИВОСТІ?

- Втрата можливостей
- Призупинення занять
- Фізичні перешкоди
- Втрата довіри до особи
- Неминучість витрат та втрат
- Необхідність/неминучість додаткових витрат на відновлення стану ДО порушення
- Зміна роду занять

СТУПІНЬ ВИНИ

- Умисно чи з необежності?
- Чи було каяття?
- Чи були спроби «замиритися»?
- Чи було звинувачення потерпілого?
- Чи були спроби «зам'яти» справу?

ІНШІ ОБСТАВИНИ, ЩО МАЮТЬ ЗНАЧЕННЯ

- зменшення кола контрагентів (відмова від співпраці),
- негативний вплив на ділову репутацію,
- невизначеність в плануванні діяльності та прийнятті управлінських рішень
- перешкоди в управлінні компанією

ПСИХОЛОГІЧНА ЕКСПЕРТИЗА

Чи спричинені особі страждання (моральна шкода), а якщо особі завдані страждання (моральна шкода), ***ЯКИЙ МОЖЛИВИЙ РОЗМІР СТАНОВИТЬ ГРОШОВА КОМПЕНСАЦІЯ ЗА ЗАВДАНІ СТРАЖДАННЯ (МОРАЛЬНУ ШКОДУ)?***

(п. 6.6 Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень)

ЕКСПЕРТИЗА

«Метод комплексного експрес-діагностування особистості при дослідженні моральної шкоди»

«Спілка фахівців соціологічних та психологічних досліджень»
www.MORALEX.UA, практикуючий адвокат і соціальний психолог Сопов Володимир Михайлович

Сергій Волочай, директор SeLeV Consulting Group Ltd

РОЗМІР ВІДШКОДУВАННЯ

Хто визначає: позивач чи суд?

Чи може бути вимога про відшкодування моральної шкоди без конкретизації суми?

На розсуд суду?

«Відповідно до законодавства»

ВГСУ 15.02.2017(903/486/16): АНАЛОГІЯ ЄСПЛ

Відповідно до практики ЄСПЛ право заявника на відшкодування моральної шкоди у випадку надмірно тривалого невиконання остаточного рішення, за що держава несе відповідальність, презумується, і її розмір в **аналогічних** справах ЄСПЛ встановлювався на рівні 1500-3000 Євро, тому скарга відповідача на присуджений судом першої інстанції розмір моральної шкоди, який становить 5000,00 грн (що станом на 12.09.2016 року становить 181,70 Євро), **є явно необґрунтованою.**

ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ

ЮРИСДИКЦІЯ

- Цивільна
- Господарська
- Адміністративна
- Кримінальна

УКРАЇНСЬКА «ТРАДИЦІЯ»

(1) Адміністративний позов: визнання рішення (дій, бездіяльності) протиправною – мінімум 2 інстанції – 6-9 місяців.

(2) господарський (цивільний) позов: відшкодування шкоди - мінімум 2 інстанції – 2(3)-6 місяців

Відшкодування шкоди через адміністративна преюдицію – 2 процеси, від 9 до 24 місяців

Вимоги (21.5 КАСУ)

5. **Вимоги про відшкодування шкоди**, заподіяної протиправними рішеннями, діями чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень або іншим порушенням прав, свобод та інтересів суб'єктів публічно-правових відносин, або **вимоги про витребування майна, вилученого** на підставі рішення суб'єкта владних повноважень, розглядаються адміністративним судом, якщо вони заявлені в одному провадженні з вимогою вирішити публічно-правовий спір.

Інакше такі вимоги вирішуються судами в порядку цивільного або господарського судочинства.

АДМІНІСТРАТИВНА ЮРИСДИКЦІЯ

1. Позовна вимога вирішити публічно-правовий спір (позовне провадження)
2. Об'єднаність з основною вимогою (одне провадження)
3. Зміст вимоги – відшкодування шкоди або витребування майна

ВПВС 28.02.2018 № 234/14299/15-ц

Вирішуючи питання щодо юрисдикції ..., суд апеляційної інстанції не звернув уваги на предмет заявленого позову – відшкодування шкоди на підставі ч. 1 ст. 1166 , ст. 1173 ЦК України, і на те, що звертаючись із даним позовом до суду ОСОБА_3 посилався на усунення відповідачами негативних наслідків неправомірних рішень, дій та бездіяльності шляхом виконання останніми постанови Донецького окружного адміністративного суду від 29 квітня 2015 року.

Вимог, наведених у ч. 2 ст. 21 КАС України, які могли бути підставою для розгляду у поєднанні з вимогами про відшкодування шкоди, позивачем не заявлялось.

ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ

16.2. Способами захисту цивільних прав та інтересів можуть бути:

- 1) визнання права;
- 2) визнання правочину недійсним;
- 3) припинення дії, яка порушує право;

...

- 5) примусове виконання обов'язку в натурі;
- 6) зміна правовідношення;
- 7) припинення правовідношення;

8) відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди;

9) відшкодування моральної (немайнової) шкоди

Вимоги про відшкодування

Вимоги про відшкодування шкоди можуть бути заявлені **ОДНОЧАСНО** або **ПІСЛЯ ВІДКРИТТЯ ПРОВАДЖЕННЯ**.

Якщо позивач не заявляв таких вимог одразу і не покликався на заподіяння йому шкоди рішенням, дією чи бездіяльністю суб'єкта владних повноважень, то заявлення вимоги про відшкодування шкоди потребує також доповнення (а отже зміни) підстав позову.

Позивач може змінити предмет або підставу позову, але не може змінити їх одночасно.

ЗАЯВЛЯТИ ПРО ВІДШКОДУВАННЯ ОДРАЗУ!

СУДОВИЙ ЗБІР (ст. 3)

2. Судовий збір не справляється за подання:

13) позовної заяви про відшкодування шкоди, заподіяної особі незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їх посадовою або службовою особою, а так само незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури або суду;

Належний відповідач

- Посадова особа, орган чи держава?
- Держава – це ХТО?
- Казначейство?
- Міністерство юстиції?
- Національний Банк України?
- Міністерство фінансів?
- Фонд гарантування вкладів?

Чи повинен відповідач мати статус юридичної особи?

ДЕРЖАВА ЯК ВІДПОВІДАЧ

Стаття 167.1: Держава діє у цивільних відносинах на рівних правах з іншими учасниками цих відносин.

Стаття 170. 1: Держава набуває і здійснює цивільні права та обов'язки через органи державної влади у межах їхньої компетенції, встановленої законом.

Стаття 174.1: Держава відповідає за своїми зобов'язаннями своїм майном, крім майна, на яке відповідно до закону не може бути звернено стягнення.

Процесуальна правосуб'єктність

43 КАС: 1. Здатність мати процесуальні права та обов'язки в адміністративному судочинстві (адміністративна процесуальна правоздатність) визнається за громадянами України, іноземцями, особами без громадянства, органами державної влади, іншими державними органами, органами влади Автономної Республіки Крим, органами місцевого самоврядування, їхніми посадовими і службовими особами, підприємствами, установами, організаціями (юридичними особами).

Де держава?

ВПВС 27.11.2019, № 242/4741/16-ц

... держава бере участь у справі як відповідач через відповідні органи державної влади, зазвичай, орган, діями якого завдано шкоду.

Разом з тим залучення або ж незалучення до участі у таких категоріях спорів ДКС України чи її територіального органу не впливає на правильність визначення належного відповідача у справі, оскільки відповідачем є держава, а не ДКС України чи її територіальний орган.

СПІВУЧАСТЬ ВІДПОВІДАЧІВ

ДЕРЖАВНИЙ ОРГАН – відповідач за основною вимогою

Держава УКРАЇНА в особі Державної Казначейської служби України (*законний представник, через якого Держава здійснює обов'язки – ст. 174.1*) – відповідач за вимогою про відшкодування шкоди

ТРЕТІ ОСОБИ:

- Посадова особа, яка є «автором» порушення - для регресу
- Посадова особа, яка брала участь у підготовці проекту (віза, погодження, затвердження тощо) – для дисциплінарної відповідальності, для окремої ухвали

ПРОФІЛАКТИЧНА ФУНКЦІЯ

РЕГРЕС: (ст. 1191.4 ЦК):

Держава..., відшкодувавши шкоду, завдану посадовою, службовою особою внаслідок незаконно прийнятих рішень, дій чи бездіяльності відповідно органів державної влади, ... ОМС, мають право зворотної вимоги до винної особи у розмірі виплаченого відшкодування *(крім відшкодування виплат, пов'язаних із трудовими відносинами та відшкодуванням моральної шкоди)*.

Більш докладно:

Володимир Кравчук

Народна люстрація або Принцип персональної
відповідальності // zib.com.ua

Верховний
Суд

ДЯКУЮ ЗА УВАГУ!